

Utdrag ur

ETELHEM KYRKA GOTLAND VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPLAN 2009

Ansvariga för vård- och underhållsplanen

Inför upprättandet av denna vård- och underhållsplan för Etelhem kyrka har kyrkan och kyrkogården besiktigats av undertecknad.

Ansvariga för vård- och underhållsplanens olika delar anges här nedan.

(Namn inom parentes anger dock att i planen endast använts där angivet besiktningsprotokoll eller åtgärdsprogram, upprättat av resp. namngiven konsult.)

Kyrkobyggnad	Arkitekt Jan Utas
Elinstallationer och åskskydd	(Elingenjör Peter Ström)
Kyrkogårdsmur	Arkitekt Jan Utas
Kyrkogård	Arkitekt Jan Utas
Växtlighet på kyrkogården	Antikvarie Eva Selin
Kalkmålningar	Ej utsedd
Stenarbeten	Ej utsedd
Inventarier av trä	Antikvarie Rebecka Svensson
Inventarier av metall	Antikvarie Rebecka Svensson
Inventarier av sten	Antikvarie Rebecka Svensson
Textilier	(Textilkonsultfirma Lotine)
Kyrkklocka/-or	(Ing. Ingvar Rohr)
Övriga inventarier	Antikvarie Rebecka Svensson

Källförteckning

Otryckta källor

Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby

Inventering av Etelhem kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.

Inventering av inventarierna i Etelhem 2004 och 2007, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.,

Tryckta källor

Busch, P. m.fl. Skeppsristningar på Gotland, 1993.

Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.

Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.

Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.

Snædal, T. Medan världen vakar, 2002.

Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.

Svahnström, G. Etelhems kyrka Anförande vid kyrkans återöppnande den 8 juni 1958. Ingår i Julhälsningar 1958.

Sveriges Kyrkor, Gotland V:1, 1965.

Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.

Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Händelselista

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1182	Årtal som anges enl. Strelow.	SvK
s. 1100-tal	Ett romanskt kor och långhus från vilken ett gavelröste återstår (synligt från långhusvinden). Tornets nuvarande N portal tjänstgjorde sannolikt som portal i den romanska kyrkan, lejonskulpturen anses höra samman med denna portal.	SvK, GK
	Fragment av en dopfuntscuppa av sandsten vilken man fann under golvet vid restaureringen 1957-58. Av den anonyme stensemästaren Majestatis (ingår i Statens Historiska Museums samlingar med <i>inv. nr. 25921:1-7</i>).	SvK
t. 1200-tal	Tornet uppfördes.	GK, SvK
	Dopfunten signerad "Hägvald" (SvK anger sent 1100-tal).	GK, SvK
1218	Årtal som anges enl. Taxuslistan.	SvK
1200-tal	Processionskrucifix, av vilken fragment återstår, Limogesarbete (ingår i Statens Historiska Museums samlingar med <i>inv. nr. 25921:10</i>).	SvK
1200-tal(?)	Svarvad och snidad bänk (nu deponerad i Gotlands fornsal med <i>inv. nr. Dep23</i>).	SvK
o. 1300	Fick det romanska koret och långhuset ge vika för ett nytt gotiskt kor och långhus. SvK anger att ornamentiken knyter av till den gotländske stensemästaren Lafrans Botvidarson.	GK, SvK
	Glasmålningarna i korets Ö fönster.	GK, SvK
	Muralmålningar av vilka fragment finns kvar på långhusets Ö, S och V murar.	GK, SvK, GS
s. 1300-tal	Triumfkrucifixet.	GK, SvK
o. 1450	Muralmålningar av passionsmästaren, passionsfris samt ett antal helgon och GT scener.	GK, SvK, GS
1400-tal	Krucifixpedestalen (nu deponerad i Gotlands fornsal med <i>inv. nr. Dep22</i>).	SvK
Medeltid	Två svarvade ljusstakar av trä (ingår i Gotlands fornsals samlingar <i>inv. nr. Dep88</i>).	SvK
	Senmedeltida rökelsekar och primklocka (båda ingår i Gotlands fornsals samlingar <i>inv. nr. Dep28</i> och <i>Dep27</i>).	SvK
	Orgel av vilken en luftlåda återstår (ingår i Statens Historiska Museums samlingar med <i>inv. nr. 13197</i>).	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1574	Årtal ristat på S stigluckan.	SvK
t. 1600-tal	Bänkinredning (ingår i Gotlands fornsals samlingar med <i>inv. nr. Dep24</i>).	SvK
1648	Predikstolen och baldakinen tillverkades av snickaren Jochim Sterling (GK anger 1649). SvK anger att Sterling troligen inte snickrat predikstolen då han ej erhöill mästarvärdighet förrän 1651.	GK, SvK
1649	Predikstolen och baldakinen målades av Johan Målare.	SvK, GS
1670	Gravhäll över Lars Tommes son Kiere by.	SvK
1690	Altaruppsats av sandsten, från en verkstad i Burgsvik, skänktes av kyrkoherde Wilhaldus Herculis.	GK, SvK, GS
1699	Fick en målare betalt för Choretz och Skrifter Stolen malningh”.	SvK
1600-t	Gallerverk av björk ev. till nisch (ingår i Gotlands fornsals samlingar med <i>inv. nr. Dep25</i>).	SvK
	Stod dopfunten på en stor häll vid triumfbågens N vederlag.	SvK
1600-tal(?)	Sakristian uppfördes.	GK
o. 1700	Dopfuntslock.	GF
o.1711	Fanns triumfkrucifixet på sin ursprungliga plats i triumfbågen. Detta år lämnas för sista gången uppgifter i räkenskaperna om insamlade medel ”i Korsett” d.v.s. krucifixpedestalen (offerstocken) som bar upp krucifixet.	SvK
1719	Tornhuven nybyggdes.	Inskr.
1741	Sakramentsskåp på N korväggen.	GF
1743	Nummertavla troligen utförd av Johan Hernell.	SvK, GS
1747	En duva skänktes till predikstolen av Nils Larsson, Kyrkeby.	SvK
1749	Ett timglas skänktes av sjömannen Nils Michelson Westman.	SvK
1740-tal	Muralmålningarna överkalkades.	SvK
1757	Klockan rämnade strax före julen.	SvK, GS
1758	Klockan göts om av Gerhard Meyer, Stockholm.	GKR, SvK
1765	Nästan alla begravingar som utfördes skedde i kyrkan p.g.a. ”den nedriga och sankta Jordmånen uppå Kyrkogården”. Av denna anledning förbättrades kyrkogården genom att tillföra jord. I slutet av samma århundrade begrovs de flesta på kyrkogården.	SvK
1777-78	Golvet, som förstörts av de många begravingarna, lades om med öländsk kalksten.	GS

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1781	Nytt golv av trä och öländsk kalksten lades in.	SvK
1791	En lanterninhuv uppfördes på tornet efter ritningar av C. F. Adelcrantz, byggnadsmästare var Nils Gardelin (GS anger 1771).	SvK, GS, Inskr.
1700-tal	En läktare uppfördes.	SvK
	Dopfunten målades.	SvK
	Fattigstocken.	SvK
t. 1800-tal	Nummertavla.	GF
1805	Ett fönster togs upp i långhusets N murverk med ”stickbågig betäckning” och omramning av trä.	SvK
1809	Sakristians vind användes som sockenmagasin.	SvK
1840-talet	Läktare.	SvK
1854	Ljuskrone.	SvK
1864	Triumfkrucifixet hängde på ringkammarens N vägg.	SvK
1865	Kalk och bräder anskaffades ”För nya Likportens uppställande”, och samtidigt betalades för en reparation av den gamla porten.	SvK
1869	Portstolparna, vilka flankerar kyrkogårdsingångarna, ritades av arkitekt A. W. Lundborg.	SvK
1879-83	En omfattande restaurering genomfördes då bl.a. takstolarna över kor och långhuset förnyades. Taken täcktes med tjärade spån. Långhusets N fönster försågs med mittpost, masverk och solbänk av huggen kalksten. Inredningen – bänkar, altarskrank, predikstolstrappa förnyades helt efter förslag av arkitekt C. Grundström. Altaruppsatsen målades av G. W. Hallbom (inskr.). Ett av bladen på långhusets mittkolonn bas ersattes med konststen. Tillkom sannolikt N portalens dörrblad och korportalens d:o. Korportalens V kolonnett byttes.	SvK
	Orgeln byggdes av Åkerman & Lund (1883).	ISO
1800-t	Kyrkan putsades om invändigt.	GF
	Predikstolen valnötsådrades (ej fyllningarna) och trappbarriären nygjordes.	GS
1904	Krucifixet restaurerades av Joh. Gardelin i Hemse (inskr.) anger att krucifixet flyttades till korets N mur efter en omfattande renovering och ommålning utförd av C. W. Pettersson.	SvK Inskr., SvK
1911	Lanterninen på tornet ersattes med en spetsig tornhuv, uppförd efter ritningar av byggmästare Nils Pettersson, Visby.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1916	En ljuskrona skänktes av grosshandlaren Jacob Oscar Larson och hans hustru Anna.	SvK
1935	Ett par ljuskronor skänktes av Ungdomssyföreningen.	SvK
1938	Storklockan göts av K. G. M. Bergholtz, Stockholm.	SvK
1939	Fasadputsens lagades.	GF
1945	Lånades sju glasmålningar ut till en utställning i Visby.	GF
1951	Kyrkogården utvidgades åt Ö efter förslag av arkitekt Olle Karth.	SvK
1952	Dopfunten flyttades till kyrkorummets V del.	ATA
1957-58	Omfattande restaurering under ledning av arkitekt Jörgen Fåk, Stockholm: Muralmålningarna togs fram av konservator E. Olsson, Sanda. Nytt golv lades in i hela kyrkan. Tornets S portblad byttes. Elektrisk golvuppvärmning. Predikstolen, triumfkrucifixet, korbänken, altartavlan, sakramentsskåpet, nummertavlan, möbler i sakristian, fattigstocken och nummertavlorna konserverades av E. Olsson. Den tjocka släta putsen på altaret togs bort. NÖ sidoaltaret rekonstruerades, skivan hittades under restaureringen. En läktare i V revs och i dess ställe uppfördes ett orgelpodium. Orgelfasaden nygjordes. Ny bänkinredning och ett nytt altarskrank. En nummertavla med den gamla som förebild utfördes av byggmästare Reinhold Pettersson, Rone. Triumfkrucifixet som tidigare hängde på korets N vägg flyttades till triumfbågen. Dopfunten flyttades till sin nuvarande plats, den höjdes något med en hålkälad plint. Vägghast väggskåp i sakristians N murverk. El installerades till klockringningen. Orgeln omdisponerades.	GK, SvK SvK GF SvK GKR, ISO
1962	Kyrkans fasader putsades med grå activanputs.	SvK
1973 dec	Delar av tornets panel blåste ned i stormen. En del förstärkningsarbeten gjordes.	GF
1981	Delar av tornets panel blåste ned i en storm, dock inte samma delar som 1973.	GF
1985	Kyrkan restaurerades, programmet upprättades av RAÄ:s Vårdsektion: Tornhuven nybyggdes, kor och långhus fick nya takstolar. Taken täcktes med falar. Fasaderna färgades om. Murarna förstärktes. Värmesystemet renoverades(?) Åskskydd monterades och flöjeln rengjordes. Solbänkarnas falar byttes och tjärades. Portarna målades svarta. Sakristifönstret målades med linoljefärg. Hängrännor monterades på sakristian. Vattendäcket byttes. Orgeln reparerades.	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1986	De nykonserverades glasmålningarna återmonterades. De medeltida hade konserverats av dr Gustav van Treeck, München. Fönstren från 1800-talet restaurerades av Ringströms glasmästeri, Stockholm.	GF
1989	En glasmålning lånades ut till världsutställningen "War and Peace" i New York.	GF
1991	Ljusbärare.	GF
2000	Vid ett inbrott i kyrkan skadades dörren till sakristian och luckan till ett väggskåp i koret. Två silverljusstakar samt ett ställ till timglas stals. Dörren till sakristian renoverades omgående. Konservator skulle bedöma skadorna och ev. åtgärda dessa.	GF
2002	Textilkonsultfirma Lotine anordnade förbättrad textilförvaring samt ombesörjde att textilierna rengjordes alt. konserverades.	GF
	Värmesystemet byttes ut och belysningen kompletterades, ett nytt skåp anordnades för styrning av ljus, ljud och värme. Förslaget är utarbetades av tekn. dr. Tor Broström, Visby. Bänkarna målades om av Jerry Jannehag och orgelpodiets skärmar lagades av Byggnadshyttan. Åskskyddet kompletterades. Tornets portal tätades.	GF
2003	En vit mässhake renoverades av Licium.	GF
2005	Minneslund.	GF
2006	Lösa inventarier konserverades av Byggnadshyttan: dopfuntslock, nummertavla, förgylld ram, likvagn och likbårar.	GF
	Likvagnsboden restaurerades av Bygg och Restaurering Gotland HB.	GF

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (24/10 2007).
GF	Gotlands fornsals arkiv.
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
GS	Svahnström, G. Etelhems kyrka Anförande vid kyrkans återöppnande den 8 juni 1958. Ingår i Julhälsningar 1958.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd V:1, 1965.
t.	tidigt